

044. Esrâr Dede Dîvânı'nda Hurufilikle ilgili unsurlar**Hayriye DURKAYA¹****APA:** Durkaya, H. (2023). Esrâr Dede Dîvânı'nda Hurufilikle ilgili unsurlar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 772-781. DOI: 10.29000/rumelide.1252844.**Öz**

Harfler, çok eski zamandan beri birer sembol olmanın ötesinde mistik bir yöne sahip olmuştur. Varlığı anlamak veya anlamlandırmak isteyen toplumlar, bunu zaman zaman harfler üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. İslam dünyasında ise harfleri, kendi inançlarını sistemleştirmede kullanan en önemli zümre Hurufilerdir. Fazlullah-ı Hurûfî'nin (öl. 796/1394) kurucusu olduğu bu mistik felsefede Arap ve Fars alfabesindeki harfler ile bu harflerin toplamı olan 28 ve 32 sayıları, varlığı anlamlandırmada hareket noktası olarak kabul edilmiştir. Hurufilik, zaman içerisinde şeriata aykırı olarak görüldüğünden ortadan kaldırılmaya çalışılsa da farklı tarikatlara etki etmek suretiyle bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Bu tarikatlardan birisi de Mevlevîliktir. Bazı Mevlevîler, asla Fazlullah'ı bir şeyh olarak görmemek kaydıyla Hurufilik çerçevesinde değerlendirilebilecek ifadeler yer vermişlerdir. 18. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerinden Esrâr Dede de bu isimlerden biridir. Mevlevî şairler arasında önemli bir yere sahip olan Esrâr Dede, Mevlevîliğe intisap etmesi dolayısıyla "dede" unvanını almıştır. Çeşitli eserler kaleme alan bu mutasavvıf şair, 1211/1796 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. *Esrâr Dede Dîvânı* yazdığı eserlerden biri olup divanda, Hurufilikle ilgili bazı kavramların geçtiği görülür. Bundan hareketle çalışmada Hurufilik ile Mevlevîlik arasındaki etkileşim açıklanarak bazı Mevlevî şairlerin, bu münasebete istinaden Hurufi söylemlere yer verdiği örneklerle gösterilmeye çalışılmış ve son olarak *Esrâr Dede Dîvânı*'nda bulunan Hurufi unsurlar hakkında bilgi verilerek ilgili divandan örnek beyitler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Hurufilik, Mevlevîlik, klasik Türk edebiyatı, Esrâr Dede Dîvânı**Elements of Hurufism in Esrar Dede's Diwan****Abstract**

Since ancient times, letters have always had a mystical aspect beyond their symbolic character. In an effort to understand or interpret existence, societies have from time to time sought to express it through letters. The most significant community using letters to systematize their beliefs in the Islamic world is the Hurufis. Founded by Fazlallah al-Hurufî (d. 796/1394), this mystical philosophy recognized the letters of the Arabic and Persian alphabets and the numbers 28 and 32, which represent the total number of these letters, as the starting point for interpreting existence. Hurufism has somehow continued through the influence of various orders, although over time attempts have been made to abolish it because it was considered incompatible with sharia law. The Mawlawiyah is one of these orders. In some Mawlawiyahs there are statements that can be evaluated within the framework of Hurufism, provided that Fazlallah was never to be considered a shaykh Esrar Dede, one of the poets of classical Turkish literature of the 18th century, is among these names. Esrar Dede, who occupied an important place among the Mawlawi poets, was given the title of "dede" (literally: grandfather) because of his loyalty to the Mawlawiyah. This Sufi poet wrote various works and died

1 Dr. Arş. Gör., Ordu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Ordu, Türkiye), hayriye.drky@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1373-4284 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 20.01.2023-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1252844]

in Istanbul in 1211/1796. It is noted that some concepts of Hurufism are contained in the diwan he wrote entitled *Esrar Dede's Diwan*. In this context, the interaction between Hurufism and Mawlawiyah was explained, the fact that some Mawlawi poets included Hurufi expressions in their works was attempted to be demonstrated with examples related to this connection, and finally, information about Hurufi features in *Esrar Dede's Diwan* was given and examples of couplets from the above-mentioned Diwan were presented in this study.

Keywords: Hurufism, Mawlawiyah, classical Turkish literature, Esrar Dede's Diwan

Giriş

Harflerin ve rakamların şekil veya ifade ettikleri anlam alanlarına bakmak suretiyle çeşitli yorumların yapılması, harflerle insan veya tabiat arasında çeşitli ilişkilerin kurulması, bunlardan çeşitli anlamların çıkarılması yani harflerin ve rakamların amaçları ötesinde adlandırılması bütün kadim kültürlerde görülen bir uğraş biçimidir (Tökel, 2016: 25). O hâlde harflere birer sembol olmanın ötesinde mistik bir yön yüklenmiş bundan hareketle de harfler, çeşitli felsefi görüşlerin bir parçası veya temeli hâline gelmiştir. Harflere bir kutsiyet yüklemesi ise insanların varlığı anlamlandırma ya da gaybı bilme merakı üzerinden açıklanabilir.

Harflerin biçim, sayı ve anlam değerlerinden yola çıkarak kâinatı yorumlama çabası, Ortadoğu kavimlerine uzanmakla beraber bu alanda en belirgin gizemci hareket Kabala'dır (Tökel, 2016: 26). Kabala, gizemci Yahudi geleneğine verilen ad olup temelde kozmogoni ve Tanrı'nın doğasıyla ilgili bir ilimdir (Cevizci, 2013: 898). Kabalacılara göre harfler, birer varlıktır ve Tanrı, evreni yaratırken harfleri kullanmıştır. Bu inanışın kutsal gördüğü harfler, İbranicedir (Uluç, 2011: 180). İslamiyet'te de varoluşu harflerle açıklayan âlimler vardır. Ebu Mansur İclî, Sehl b. Tüsterî, Ebu Abdullah Hüseyin b. Mansur Hallac, El Bunî ve İbn Arabî, bu isimlerden bazıları (Usluer, 109-111) olup en önemlisi Hurufilik tarikatının kurucusu Fazlullah-ı Hurufî'dir. Fazlullah-ı Hurufî, 740 (1340)'da Hazar denizinin güneydoğusundaki Esterabad şehrinde doğmuştur. Bu yüzden Fazlullah-ı Esterabadî diye de anılmaktadır. Fazlullah, görmüş olduğu bir rüya neticesinde malını mülkünü terk ederek dağlarda yaşamış ve daha sonra seyahatlerde bulunmuştur. Tebriz'deyken yine görmüş olduğu bir rüya üzerine artık derviş olarak zuhur etmenin gerektiğine inanarak etrafına müritler toplamaya başlamıştır. Fazlullah'ın harf ve sayılar üzerine teşkil ettiği Hurufilik inancı, şeriata aykırı görüldüğünden Fazlullah-ı Hurufî, 796 (1394)'da boynu vurularak idam edilmiştir (Aksu, 1995: 277-278).

Hurufilik, kendine has tevîl tarzına sahip, Fazlullah'ı belirli sıfatlarla yücelten, farklı bir vahdet-i vücud yaklaşımı olan, mistik-felsefi bir ekoldür (Usluer, 2019: 82). Hurufiler, felsefelerini harflerin ontolojik önceliğinden hareketle temellendirirler. Evrendeki her şeyde bilkuvve veya bilfiil ses vardır ve bu sesler en fazla 32 tanedir. Varlığın temeli ise bu 32 harfe dayanır. Hurufiler bu kabulden hareketle peygamberlerden meleklerle, ibadetlerden ahirete, Kur'an'dan hadislerle kısacası İslami anlamda her şeyi harflerle açıklamaya çalışmışlardır (Usluer, 2009: 125-126). Geniş bir coğrafyaya yayılan Hurufilik, klasik Türk şairlerinin de ilgisini çekmiş; Nesîmî, Refîî, Muhîtî, Arşî, Misâlî ve Penâhî gibi isimler (Usluer, 2009: 82-96), Hurufiliği benimsemiştir. Bu isimler içerisinde en önemlisi, Hurufiliği irşat görevini de üstlenen Nesîmî'dir.

Hurufilik, diğer tarikatlar üzerinde de etkili olmuş, Hurufî olmayan şairler bile manzumelerinde Hurufiliğe ait kelime ve ıstılahları bulundurmuşlardır (Levend, 1984: 63). Hurufiliğin, önemli ölçüde tesir ettiği tarikat Bektaşiliktir. Bektaşî tarikatında pîr-i sâni diye bilinen Balım Sultan'ın Hacı Bektaş

Veli'yi temsil ettiği senelerde Hurufilik, bu tarikata dâhil olmaya başlar (Güleç, 2016: 180). Fatih Sultan Mehmet devrinde Edirne'de Hurufiler ayaklanır ve bu isyan, Hurufilerin katledilmesiyle bastırıldıktan sonra Hurufiler, Bektaşiler içerisine girerek varlıklarını gizlice sürdürürler. Böylelikle Hurufiliğe ait kimi özellikler Bektaşiliğe kazandırılır (Öz, 1997: 223). Hurufiliğin, Bektaşi doktrini üzerinde ne ölçüde derin tesirler bıraktığını anlamak için Bektaşi nefeslerini incelemek bile yeterlidir (Ocak, 2018: 466). Hurufilik izlerinin görüldüğü bir diğer tarikat Mevlevîliktir. Ancak bu münasebet Bektaşilerde olduğu gibi değil, daha yüzeyseldir.

Mevlevîlik ve Hurufilik arasındaki etkileşim

Fazlullah'ın halifesi Seyyid İshak-ı Esterabadi, *Hab-nâme* adlı eserinde Fazlullah'ın tasavvuf yoluna nasıl süluk ettiğini Mevlânâ üzerinden açıklar (Gölpınarlı, 1989: 5). Buna göre Fazlullah, on sekiz yaşındayken Mevlânâ'nın "Bekâya sahip olduğun hâlde ölümden ne endişe ediyorsun / Hudâ'nın nuruna sahipken neden mağarada gizleniyorsun" anlamındaki beytinin gerçek manasını hocası Kemaleddin'e sormuş ve hocası da bu sorunun ancak ibadet, riyâzet, aşk ve cezbeyle anlaşılacağını söylemiştir (Aksu, 1995: 277). Bunun üzerine Fazlullah, kendisini ibadete vererek tasavvuf yoluna girmiş ve nemed-pûş olmuştur (Gölpınarlı, 1989: 5).

Abdülbaki Gölpınarlı, Hurufiliğin Mevlevîlik üstündeki etkisini her iki inanç sisteminde de bir terim olarak yer alan "istiva" ile açıklar. İstiva, Mevlevîlikte manevi tecrübeyle ulaşılan bir makamın adyken daha sonraları bu telakkiye Hurufilik tesiri karışmıştır (2006: 287-288). Gölpınarlı, Mevlevîlik ve Hurufilik arasındaki münasebeti ilgili terimle izah ettikten sonra Hurufiliğin sadece bu yönüyle Mevlevîlikle kaynaşmadığını ifade eder. Mevlevî rintler, Hurufilikte oldukça önemli olan yirmi sekiz ve otuz iki sayılarından bahsetmiş ve büyük ihtimalle Hurufiliğin kaynak kitabı olarak görülen *Cavidan-nâme*'yi okumuşlardır. Ancak bu tesir hiçbir zaman, Mevlevîliğin unsurlarından biri olmamış veya bu tarikatı yoğurmamıştır. Hele Fazlullah'ı asla Mevlânâ yerine koymamışlardır (2006: 290-291).

Mevlevîliğe intisap etmiş bazı müelliflerin Hurufî ıstıhlara yer verdiği görülür. Kendisinden sonra gelen birçok Mevlevî dervişini etkileyen Yûsuf Sîneçâk bu isimlerden biridir. Yûsuf Sîneçâk'ın bir gazelini Hurufilik açısından şerh eden Murat Aslan, ünlü Mevlevî şairi Şeyh Gâlib'in (öl. 1799) kişisel kütüphanesinde Hurufiliğe ait bir eser olan *Arş-nâme*'yi buldurmasını Yûsuf Sîneçâk'ın, Gâlib'e tesir etmiş bir şahsiyet olması üzerinden açıklar (2021: 146-148). Sîneçâk'tan alınan örnek beyitte, Hurufilikte önemli bir bahis olan "hatlar (yüzdeki tüyler)"dan bahsedilmektedir:

Tâze hatlardan beni men' itme zâhid çün resûl

Didi gördüm Rabbimi fi-sûret-i şâbb-ı katat (Aslan, 2021: 150)

Mevlevîlik tarikatına Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi'den sonra önemli hizmetlerde bulunan Divâne Mehmed Çelebi (Çıpan, 2002: 23), tuyuğ nazım şekliyle yazdığı manzumesinde Hurufilikte varlığı açıklamada önemli bir unsur olan 32 sayısına değinir. İlgili tuyuğ "dişlerün" rediflidir ve dişler, Hurufiler tarafından 28 ve 32 sayısı ile açıklanır. 28 ve 32 diş, ilahi kelimenin çıkması için şarttır (Usluer, 2009: 293).

Si vü dü Hakdan ıyândur dişlerün

Dört kitâb için beyândur dişlerün

Gevher içre ger nihândur dişlerün

Hak bilür Hâmmîm duhândır dişlerün (Çıpan, 2002: 95)

“Siyâhî” mahlasını kullanan Siyâhî Mustafa Dede, ömrünün sonuna kadar Lefkoşa Mevlevîhanesinde irşad vazifesini yerine getirmiş bir mutasavvıftır (Kaya, 2017: 16). *Siyâhî Divânı*'nda, müseddes nazım şekliyle yazılı manzumede Mevlevîlikte bir terim olup daha sonra Hurufilik inancı doğrultusunda yeniden anlam kazanan “istiva”dan bahsedilir:

Bi-Hamdli'llâh görindi menzil-i maksûd u Ahmede
Tulû' itdi hidâyet ahteri baht-ı siyâhumda
Nümâyân oldı te'sir-i temennâ sûz-ı âhumda
Tesâvi kıldı şimdi bûd u nâ-bûd pîş-gâhumda
Hüveydâ olalı hatt istivâ fark-ı külâhumda
'Ale'l-arş'stivâ sırrın bulalı kalb-gâhumda (Cangöz, 2010: 188)

Ağa-zâde Mehmed Dede, 17. yüzyıl Mevlevî büyüklerindedir. Çeşitli Mevlevîhanelerde görev yapan bu zat, 1652'de vefat etmiştir. Post-nişini olduğu Gelibolu Mevlevîhanesinde medfundur (Duru, 2000: 95). Ağa-zâde Mehmed Dede'den alınan örnek beyitte 32 sayısı ve istiva hattı geçmektedir:

Sî vü dü has okuduk yârün cemâlinden ayân
İstivâ remzini bildük ümmet-i vusta bizüz (Odunkıran, 2020: 255)

Hüseyin Fahreddin Dede, 19. yüzyılın en önemli Mevlevî şeyhlerindedir (Türkben, 2008: 39). Fahreddin Dede'nin şiirlerinin bulunduğu mecmua hakkında çalışma yapan Hakan Türkben, Fahreddin Dede'nin Hurufilikten etkilendiğini ifade ederek ilgili beyitleri aktarır (2008: 66). Bu beyitlerde Hurufiliğe mahsus olarak 32 sayısı ve insanın yüzünde 32 harfin tecelli ettiği inancı anlatılır:

Sî-dü harfi vech-i âdemde
Okuyup sırrına habîr oldum
Ruhların hırzında zâhir olalı sî vü dü hat
Âdeme ta'lîm olan esmâ bilindi bî-nukat
Vech-i âdemde okuyub otuz iki âyeti
Âdem oldum alleme'l- esmâyı bildim neydüğün (Türkben, 2008: 67)

Hurufilik öğretilerini şiirlerinde işleyen bir diğer şair ise çalışmaya konu olan Esrâr Dede'dir. Ancak şiirlerinde görülen Hurufilik izleri bir süs ve fanteziden öteye geçmez (Genç, 2000: 15). Esrâr Dede, Mevlevî şairler arasında büyük bir şöhrete sahiptir. Asıl adı Mehmed olup şiirlerinde “Esrâr” mahlasını kullanmıştır ancak Mevlevîlikteki konumu dolayısıyla “Esrâr Dede” unvanıyla tanınır. Esrâr Dede, yine Mevlevîliğe intisap etmiş bir şair olan Şeyh Gâlib'in Galata Mevlevîhane'sine şeyh olmasından sonra Mevlevîliğe bağlanmıştır. Şair, çilesini tamamladığı gece 1796 (1211)'da vefat etmiştir. Mevlevî şairlerin biyografilerinden oluşan *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye*, *Lügat-i Talyân*, *Fütüvvetnâme*, *Mübâreknâme* ve *Divân*'ı bilinen eserleridir (Horata, 2019: 4-20). Divânının yanı sıra mesnevî nazım şekliyle yazdığı *Mübâreknâme* adlı eserinde de Hurufilikle ilgili bir kavram olan “istiva hattı” geçmektedir. Söz konusu mesneviden alınan örnek beyitte güneşe benzetilen Mevlevî külahı üstündeki istiva çizgisinden bahsedilir:

Çün elif çizî nedâreddir semâ'in 'ârifi
Şâye hatt-ı istivâ-yı şemsin oldur vâkîfı (Atik, 2003: 382)

Esrâr Dede Dîvânı'nda Hurufiliğin izleri

Esrâr Dede Dîvânı'nda Hurufilikle ilgili kavramların müşahede edilebileceği en önemli manzume “istivâ” redifli kasidedir. Kaside içerisinde Hurufilik açısından açıklanmaya müsait beyitler vardır. Böyle bir dikkat üzerinden ilgili beyitlerin Hurufiliğe ait hangi kavramlarla ilişkilendirilebileceği aşağıdaki gibi açıklanabilir:

İstiva: Bu terim Mevlevîlikte, tasavvufdaki genel geçer tanımıyla kullanılırken daha sonra Hurufilikten izler taşıyacak şekilde yeniden mana kazanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de “Errahmanü ale'l-arş-istevâ”² buyrulur. Burada istiva kelimesi “alâ” ile zikredilince “kapadı” gibi bir manaya gelir. İstiva, tasavvufta ise bir makamın adıdır. Bu makam tevhidin tecelli ettiği, tüm varlığın Hak olduğunu bilen, Allah'tan başka ne varsa gölgeden ibaret olduğuna inanan kişinin eriştiği merhaledir (Top, 2007: 331).

Hurufiler, “Errahmanü ale'l-arş-istevâ” ayetinde geçen istiva sözcüğünü kendi inanışları doğrultusunda tevîl ederler. Bu kelime eşit olmak, kurulmak, dikilmek, karar kılmak, istila etmek gibi anlamlara gelir. Hurufiler, “istiva”ya kaplamak anlamını vermezler, çünkü Allah arşı değil her şeyi kaplamıştır. Bu yüzden Fazlullah'a göre istiva kelimesi, eşit olma manasına gelir (Usluer, 2009: 273). İstiva hattı (hatt-ı istiva), Hurufilerin çok sık gönderme yaptıkları bir terimdir. Bu hat bazı varlıklarda gözle görülür şekilde, bazılarında da gözle görülmediği hâlde tasavvurda mutlaka bulunması gereken dikey bir çizgidir ve geçtiği her şeyi iki eşit parçaya böler. İstiva hattı olmayan hiçbir şey hayal bile edilemez (Usluer, 2009: 286).

Hurufilikteki bu kabul, tasavvufa uygun istiva telakkisine sahip Mevlevîleri etkilemiştir. Mevlevîlikteki istiva kavramının, ne zamandan beri Hurufilikteki gibi bir mana kazandığı ihtilafıdır. Ancak Gölpınarlı'ya göre bu uygulama, ister Hurufilik tesiriyle isterse de tasavvufi bir anlayışın sonucunda ortaya çıkmış olsun, mükemmel bir surette Hurufilikle kaynaşmıştır. Mevlevîlikte manevi hilafet makamına gelen kişi, iki parmak eninde yeşil bir çuhayı önden arkaya doğru sikkesinin üstüne ve tam ortasına gelmek şartıyla çeker ki buna “istiva” denir. (Gölpınarlı, 2006: 288-289). İstiva ancak istivanın sırrına vâkıf olan mümtaz zatlar tarafından çekilebilir (Duru, 2000: 456). Yine semahanelerde giriş kapısının tam karşısına serilmiş şeyh postunun ucundan, semahane kapısının ortasına doğru çekildiği farz edilen hayali çizgi, “hatt-ı istiva” olarak tanımlanır. Semahaneyi ikiye ayırdığı düşünülen bu çizgiye sema esnasında basmak yasaktır (Top, 2007: 331).

Esrâr Dede, aşağıdaki beytinde külâhı ikiye ayıran hatt-ı istivadan söz eder. İstiva makamına eren bir gönül, cennette gibidir. Böyle bir gönle sahip dervişin külâhındaki istiva hattı ise Cebrail tarafından tayin olunmuştur. Şairin bu hususu, Cebrail ile bağdaştırması ise Cebrail'in, Hz. Muhammed'in göğe yükseldiği gece ona belli bir noktaya (sidretü'l-münteha) kadar eşlik etmesiyle ilgilidir. Peygamber, miraç gecesi yedi kat göğe Cebrail eşliğinde yükselirken sidretü'l-müntehaya gelindiğinde Cebrail, buradan öteye geçememiş ve Hz. Muhammed yolculuğuna refref adı verilen bir binek hayvanı ile devam etmiştir. Bu sebeple sidretü'l-münteha, Cebrail'in makamı sayılmıştır. Sidretü'l-müntehanın ne olduğuna dair farklı görüşler mevcut olsa da hepsinin ortak noktası bu ifadenin, bir sınırı karşılıyor olmasıdır. Burası sadece Peygamber'in mazhariyeti dışında, bütün meleklerin ve peygamberlerin ötesine geçemediği, yaratılmışların ilminin ulaşabileceği son noktadır (Uludağ, 2009: 152). Sidretü'l-münteha, bu dünya ile gayb âlemini ayıran son nokta olduğuna göre hatt-ı istiva misali olarak değerlendirilebilir. Esrâr Dede, buna istinaden “sidre-i fark-ı külâh” ifadesine yer vermiştir. Beyitte söz

² Rahman arşı istiva etmiş, hükmü altına almıştır (Tâhâ: 20/5).

konusu edilen derviş, tüm varlığın Hak olduğunu bilen yani istiva makamına erişmiş bir zat olduğundan onun külâhındaki hatt-ı istiva, Cebrail makamı diye de bilinen sidretü'l-münteha gibidir:

Rûhu'l-emîn sidre-i fark-ı külâhıdır

Bir dil olursa Cennet-i me'vâ-yı istivâ (Horata, 2019: 71)

Şems-i Tebrizî, Mevlânâ'nın sohbet şeyhidir ve hayatına önemli ölçüde tesir etmiştir. Eğer bir âşık, istiva hattının çekildiği külâha yaraşır olmak isterse yapması gereken Şems'in nurlu yolunda, kendi benliğini yok etmesi olacaktır. Şems kelimesinde tevriye yapılarak güneş manasında da kullanılmıştır. Âşığın, güneşin ışınlarıyla buharlaşan bir şebnem misali, hakikat yolunda kendine engel olan her şeyi kaldırması arzu edilmiştir:

Âşık ki nûr-ı Şems'de mahv-ı vücûd ide

Şâyestedir külâhına peydâ-yı istivâ (Horata, 2019: 69)

Tâhâ suresi, Allah'ın arş istiva ettiğine dair âyet-i kerimeyi ihtiva ettiğinden şair, "âyet-i Tâhâ-yı istivâ" şeklinde bir terkibi kullanmıştır. Beyitte fakr hâlinde olduğu belirtilen Hak âşığı, başı devletli bir kimsedir. Onu talihli kılan ise külâhının üstüne çekilen hatt-ı istivadır:

Devletlü başı var o fakîrin ki zâtdan

Üstüne indi âyet-i "Tâhâ"-yı istivâ (Horata, 2019: 70)

Sikkenin ortasına çekilen istiva, yeşil bir çuhadandır. Şaire göre, bir Mevlevînin sikkesinde şayet böyle bir nişane varsa o, hakikat-ı Muhammediye yolundadır. Sikkesine yeşil renkli hatt-ı istiva eklenen kişi, istiva makamına erişmiş yani mutlak gerçeğe ulaşmıştır. Ondaki bu kâmil hâli gösteren istiva çizgisi, Hz. Peygamber'den miras kalmıştır:

Bir Mevlevî ki râstî-i âl-i Resûl ola

Mevrûsudur 'alâmet-i hazrâ-yı istivâ (Horata, 2019: 72)

"Yine Mevlevî müntesiplerinin giydikleri hırka ve tennurelerin yakasına dikilen kaytanlara da istiva tâbir edilir." (Pakalın, 1993: 102). Bu kaytan, yakada "lâmelif" şeklinde bükülen, koyu yeşil renkte uzun bir şerit olup eteğe kadar inmekte ve eteği boydan boya kaplamaktadır (Gölpınarlı, 2006: 290, 395). Hırka üstündeki istiva, dervişe daima yokluğu hatırlatmalıdır (Duru, 2000: 456). Esrâr Dede, yokluğu efsanevî bir dağ olan Kaf Dağı'na; bir Mevlevî dervişinin hırkası üstündeki istivayı ise Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılan Anka'nın kanatlarına benzetir. Bu durumda bir Mevlevî dervişinin, yokluğu simgeleyen Kaf Dağı'na erişmesi imkânsız değildir:

Kâf-ı fenâda Mevlevî pervâz eyesin

Var hırkasında şeh-per-i 'ankâ-yı istivâ (Horata, 2019: 70)

Mevlevî hırkasındaki "istiva", hırka üstünde yeşil bir mürekkeple yazılı matla beyti gibidir. Bu beyitte yazılı olan ise "yokluk"tur. Derviş, bu hırkayı her giydiğinde Mevlevîliğin önemli ilkelerinden biri olan fakr ve yokluk fikrini aklından çıkarmamalıdır:

Yazmış kenâr-ı hırkaya âdâb-ı fakrî hep

Hatt-ı sebizle matla'-ı garrâ-yı istivâ (Horata, 2019: 69)

İstiva merhalesindeki biri, derviş olunca istivanın ne olduğunu idrak edecektir. Beyitten hareketle istivanın manası “elf-i vücûd” yani varlığın bir ve tek olduğudur. “Elif” harfi vahdetin remzi olarak değerlendirildiğinde böyle bir manaya varmak mümkündür. Hurufilik açısından bir yorumlamaya gidildiğinde ise her şeyi iki eşit parçaya bölen ve dikey bir çizgi olarak düşünülen “hatt-ı istivâ” ile “elif” harfi arasında benzerlik kurulabilir. Zira elif harfi, şekil itibarıyla dikey bir çizgiyle sembolize edilir:

Derviş olunca âlem-i kübrâ-yı istivâ
Elf-i vücûdudur sana ma'nâ-yı istivâ (Horata, 2019: 69)

“Elif” harfinin yukarıda bahsi geçtiği şekilde kullanımı, aşağıdaki beyitte de mevcuttur. Elif’in makamı cem; sıfatı, kayyum; ona ait isim ise Allah’tır (Demirli, 2015: 87). Elif harfi, Allah’ı temsil ettiğine göre şair, cümle mahlûkatta zuhur eden harfin “elif” olduğunu söyler. Ayrıca bu harf, beyit içerisinde şekli dolayısıyla her şeyde gizli ve açık bir şekilde zuhur ettiğine inanılan “hatt-ı istiva” terimi olarak da ele alınmıştır:

Bir elfdir ki cem'-i şü'ûna zuhûr eder
Cem'iyet ile eyle temâşâ-yı istivâ (Horata, 2019: 70)

Otuz iki Sayısı: Hurufler varlığı, Farsçadaki harflerin toplamı olan 32 sayısı ile açıklarlar. “Allah’ın kelamı 32 ilahi kelimedir, 32 harf de Allah kelamının suretidir. Dolayısıyla 32 harfe bakınca 32 ilahi kelime görülür.” (Usluer, 2009: 221). Şair de bu görüşe istinaden her bir harfin, mutlak zattan zuhur ettiğini söyleyerek harfleri sadece “hat” diye nitelendirmenin doğru olmadığını açıklar. Esrâr Dede’nin Hurufilik sistemindeki anlayışa bağlı kalarak harflere kutsiyet atfettiği görülmektedir:

Bir hatdır ammâ nokta-i zâtın me’âlidir
Si vü dü harfe asl olur imâ-yı istivâ (Horata, 2019: 70)

Allah, öncelikle harfleri yaratmış ve bu harflerden mürekkep olan “kün” (ol!) emriyle mevcudatı var etmiştir. Tüm mevcudatta istiva hattı bulunur. İnsandan başka diğer canlılarda istiva hattı kendini göstermektedir. Buğday tanesi, hurma ve haşhaş çekirdeğinde istiva hattı açıkça görünürken insan yüzünde gizlidir. İnsan, yüzünde yedi ümmî hat (saç, iki kaş, dört kirpik) ile doğar. Bu hatların üstünden istiva hattı geçtiğinde saç ikiye bölünür ve 8 hat ortaya çıkar. Bu 8 hattın her biri 4’er unsurdan meydana geldiği için 32 ilahi kelimenin alameti olarak 32 hat olur (Usluer, 2009: 287-288). Huruflerin maksadı da zaten varlığa dair her şeyi, 28 veya 32 sayısı ile açıklamaktır. Esrâr Dede, bu bağlamda evrenin harflerle yaratıldığı ve istiva hattının canlı, cansız tüm varlıklarda zuhur ettiğini açıklar:

Mevlâ hurûf-ı âliyeyi kıldı âşikâr
Evvel-i emrde eyledi imlâ-yı istivâ (Horata, 2019: 70)

Nokta: Hurufilik inancının temeli harflerdir ve harflerin ortaya çıkması için evvela noktaya gerek vardır. Bu açıdan düşünüldüğünde Huruflerin noktaya da kendi sistemleri doğrultusunda farklı bir mana yüklediğini tahmin etmek hiç de zor değildir. Nokta, 28 ve 32 ilahi kelimenin aslıdır. Eğer kişi noktayı anlayıp kavrayamazsa mevcudatı da anlayamaz. Çünkü nokta ve vahdet aynı şeydir (Usluer, 2009: 184). Aşağıdaki örnekte Esrâr Dede, harflerin noktanın bir meali olduğunu söyler. Harflerin ortaya çıkması için noktaya ihtiyaç vardır ki bu nokta, mutlak zâtın noktasıdır. Şairin bu söylemi, vahdet-i vücûd düşüncesini hatırlatmaktadır. Varlığın birliği esasına dayanan bu düşüncede tek varlık, mutlak zat olan Allah’tır; ondan gayri her şey, varlığını mutlak zata borçludur. Beyitte ise 32 ilahi kelamın izharı, noktaya bağlanmıştır:

Bir hatdır ammâ nokta-i zâtın me'âlidir

Si vü dü harfe asl olur îmâ-yı istivâ (Horata, 2019: 70)

Esrâr Dede, Hz. Ali'ye dayandırılan bir söz üzerinden “nokta”nın sırrî bir mahiyete sahip olduğunu vurgular. Bu sözü esas alarak söylemde bulunan Hurufiler (Seyyid İshak, Penahi, Misali gibi) de vardır. Hz. Ali'ye isnad edilen söz şöyledir: “Allah'ın tüm sırları semavi kitaplardadır. Semavi kitaplarda ne varsa Kur'an'da, Kur'an'da ne varsa Fatihâ'dadır. Fatihâ'da olan her şey besmelede ve besmelede olan her şey besmelenin be'sindedir. Besmelenin be'sinde ne varsa be'nin altındaki noktadadır.” (Usluer, 2009: 183-185). Bu açıdan, “be” harfinin tasavvufî anlayışta bir remiz olarak ele alındığı görülür. Allah kelâmı, “be” ile başlar; “sin” ile sona erer. Bu iki harf birleşince “bes” (yeter, bitti) kelimesi ortaya çıkar ki bu, “İki harf arasında verilen ilahi ve dünyevi şeyler sana yeter.” anlamına gelecek şekilde yorumlanır. “Be” harfi, bitişmeye delalet eden bir harftir. Sufilere göre buradaki işaret, kulları Hakk'ın huzuruna ve vergisine ulaştırmaktır. Bazı âlimler, bu harfin üstünlüğünü himmetinin yüksekliğine bağlar. “Be”, tek bir noktayı kabul etmiş ve onu ayağının altına almıştır. O hâlde kul da dünyevi arzuları ayağının altına almalı, başka bir ifadeyle kendinden uzaklaştırmalıdır. Ünlü mutasavvıf İbnü'l-Arabî ise “bâ” harfiyle varlığın zuhur ettiğini söylemiştir (Ceyhan, 2014: 37-40).

Mesnevi şârihi İsmâil Hakkı Bursevî, *Mesnevî-i Manevî*'nin “bişnev” (dinle!) kelimesiyle başlamasını “bismillah” lafzı üzerinden açıklar. Altı ciltten meydana gelen *Mesnevî* “be” ile başlar ve “nûn” harfiyle sona erer. “Nûn” ile bitmesi, “be” harfinin altındaki noktaya ve dolayısıyla Hz. Ali'nin “Ben, bâ'nın altındaki noktayım.” sözüne işaretidir. Vahdeti simgeleyen nokta, mutlak zâtın ilk zuhur mertebesi olup sırr-ı insan onun mazharıdır (Bursevî, 1287: 3-4). Mevlevî bir şair olan Esrâr Dede de bu bağlamda “nokta” lafzına değinmiştir. Mesnevinin sırrı “bişnev”in be'sindeki noktadadır ve bu nokta, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'dir. Esra Dede'ye göre “bişnev”in manasını bilmek, Kur'an sırrı olan bismillahın be'sini kavramakla eş değerdir. Şairin böyle bir söylemde bulunmasını –yukarıdaki bilgilere dayanarak– tamamen Hurufilik üzerinden açıklamak ise doğru olmayacaktır:

Nedir ma'nâ-yı “bi-ş'nev” istimâ et sırr-ı Kur'ân'ı

O lafzın nokta-i bâsı Celâlî'd-dîn-i Rûmî'dir (Horata, 2019: 59)

Şair, aşağıdaki beyitte de benzer bir kullanımla “nokta” kelimesine yer verir. Mesnevi okunurken “bişnev” sedasını duyan herkes, bu kelimedeki saklı olan noktanın sırrını kavrayamaz. Çünkü noktanın, vahdeti remz ettiği nüktelerini ancak ârif olan kimseler anlayabilir:

Sırr-ı 'Alî'ye vâkıf ol dil ka'besinde 'âkif ol

Nokta rûmûzun 'ârif ol dinle sadâ-yı “bi-ş'nev”i (Horata, 2019: 366)

Hurufiler, Yâsîn suresinin 82. ayetini³ esas alarak mevcudatın temelini, harflerden oluşan kün (کن) emriyle açıklarlar. Zuhur açısından düşünüldüğünde ise her harfin temelinde nokta vardır (Usluer, 2009: 111-112). Bu inanış, daha çok Hurufilikle özdeşleşmiştir ancak sufilerin de böyle söylemlere yer verdiğini ve nokta sembolizasyonu hakkında çok sayıda eser yazdığını hatırlatmak gerekir (Yücer 2017: 211). Esrâr Dede, “noktaya” hükmedenin ve “kün” emrini verenin mutlak zat olduğundan bahseder:

Müdir-i dâ'ire-i nokta kâf u nûn-fermâ

Kadr-i kudret-i eşyâ Celâl celle celâl (Horata, 2019: 61)

³ İnnemâ emruhu izâ erâde şeyen en yekûle lehu kün fe-yekûn: Onun emri, bir şeyi dileyince ona sadece Ol! Demektir. O da hemen olur.

Sonuç

Varlığı harfler üzerinden açıklamak üzere sistemleşen Hurufilik, hem ortaya çıktığı yüzyıla hem de sonraki yüzyıllara tesir etmiş tasavvufi bir ekoldür. Bu inanış sisteminde Arapça harfler ile Arap alfabesi toplamı olan 28 ve Farsçada bulunup Arapçada olmayan dört harfin ilavesiyle elde edilen 32 sayısı, mistik bir yöne sahiptir. Çünkü mevcudatın zuhuru, bu harf ve sayılara bağlanmıştır. Kurucusunun Fazlullah-ı Hurufî olduğu bu ekol, zaman içerisinde ciddi taraftarlar bulmuş ancak kabullerinin İslamiyet'e aykırı olduğu ileri sürülerek lağvedilmiştir. Bunun neticesinde ise, Bektaşilik tarikatına intisap ederek varlığını sürdüren Hurufiler, başta Bektaşiler olmak üzere diğer tarikatlara da tesir etmiştir. Bunlardan biri de Mevlevîliktir. Yûsuf Sîneçâk, Siyâhî Mustafa Dede ve Ağazâde Mehmed Dede gibi Mevlevî şairler, kimi Hurufî öğretilere yer vermişlerdir. Bunlardan biri de 18. yüzyıl şairlerinden Esrâr Dede'dir.

Esrâr Dede Dîvânı'nda yer alan "istivâ" redifli kaside başta olmak üzere divanda Hurufilik inancından izler bulunmaktadır. Kâinatın yaradılışını harfler ile açıklama, her şeyi iki eşit parçaya böldüğüne inanılan "hatt-ı istiva", Fars alfabesinin harfleri toplamı olan 32 sayısının kutsiyeti ve vahdetin temsili olarak ele alınan "nokta", *Esrâr Dede Dîvânı*'nda Hurufilik kapsamında değerlendirilebilecek bahislerdir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Esrâr Dede'nin Hurufilikten etkilenmesi -tıpkı diğer Mevlevî şairlerde olduğu gibi- hiçbir zaman bu mistik felsefeye ait öğretileri tamamen kabullenmek veya benimsemek suretiyle değildir.

Kaynakça

- Aksu, H. (1995). Fazlullah-ı Hurûfî. *DİA*. C. XII. s. 277-279.
- Aslan, M. (2021). Mevlevî Yusuf Sineçak'ın Hurufilik Remizleriyle Örülü Bir Gazelinin Şerhi. *Asya Studies*, 5/18. s. 145-154.
- Atik, H. (2003). Esrâr Dede'nin Mübarek-Name Adlı Mesnevisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44/1. s. 373-398.
- Cangöz, G. (2010). *Siyâhî Dede Dîvânı (İnceleme- Transkripsiyonlu Metin)*. (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Cevizci, A. (2013). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ceyhan, S. (2014). *İsmail Rûsûhî Ankaravî- Dört Kitabın Manası: Fâtîha Sûresi*. İstanbul: Hayykitap.
- Çıpan, M. (2002). *Dîvâne Mehmed Çelebi: Afyon Mevlevîhânesi Şeyhi*. Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Demirli, E. (2015). *İbn Arabî-Fütûhât-ı Mekkiye-Harflerin Sırları*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Duru, N. F. (2000). *Mevlevîyâne*. İstanbul: Perşembe Kitapları.
- Genç, İ. (2000). *Esrar Dede-Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Gölpınarlı, A. (1989). *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Güleç, İ. (2016). *Hurûfîlik ve Bektâşîlik- M. Sâdık Vicdânî*. İstanbul: İz Yayınları.
- Horata, O. (2019). *Esrâr Dede Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240609/esrar-dede-divani.html> [erişim tarihi: 05. 09. 2022].
- İsmâil Hakkı Bursavî (1287). *Rûhu'l-Mesnevî I*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Kaya, B. A. (2017). Lefkoşa Mevlevîhânesi'nin Şair Şeyhlerinden Siyâhî Mustafa Dede. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1/1. s. 15-38.

- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ocak, A. Y. (2018). Bektaşîyye. (Ed. Semih Ceyhan). *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Odunkıran, F. (2020). *Mevlevî Tezkiresi: Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân (İnceleme-Metin)*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Öz, B. (1997). *Bektaşîlik Nedir? (Bektaşîlik Tarihi)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Top, H. Hüseyin (2016). *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tökel, D., A. (2016). *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Türkben, H. (2008). *Fahrî Dede ve Mecmuası (İnceleme ve Seçme Metinler)*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Uluç, T. (2011). *İbn Arabî'de Sembolizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Uludağ, S. (2009). Sidretü'l-Müntehâ. *DİA*. C. XXXVII. s. 151-152.
- Usluer, F. (2009). *Hurufilik-İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Usluer, F. (2019). *Divan şairleri ve Hurûfîlik*. *Türkoloji Dergisi*, 23/1. s. 80-104.
- Yücer, H. M. (2017). Vahdet-i Vücûd Nazariyesinin İzahında Nokta Sembolizmi ve Muhyiddin-i Rûmî'nin Temsil-i Nokta Adlı Eseri. *Journal of History Culture and Art Research*, 6/2. s. 199-278.